

*Камчатний В.Г.
м. Харків, Україна*

ПРОСВІТНИЦЬКА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА-ХІМІКА І.П. ОСИПОВА

Видатний хімік, професор Іван Павлович Осипов (1855–1918 рр.) увійшов у історію не лише як один із найталановитіших вчених Харківського університету та Харківського технологічного інституту (ХТІ), а також як директор (ректор) останнього з 1915 р. по 1918 р. Високодуховна та прогресивна особистість, крім основної роботи значну частину свого життя він присвятив просвітницькій та громадській діяльності. Згадки про цей напрям знайшли своє відображення у працях Л.М. Андреасова [1, 2], С.М. Кузьменка [3, 4], М.О. Мchedлов-Петросяна [5, 6], та ін. Попри інформаційну цінність, загальним недоліком наведених робіт є те, що вони містять лише обмежені відомості щодо цієї проблематики.

Метою дослідження стало прагнення до узагальненого висвітлення просвітницької та громадської діяльності І.П. Осипова, зокрема його участі в роботі Товариства фізико-хімічних наук при Харківському університеті (далі – ТФХН, Товариство). Основою джерельної бази стали наукові публікації, звіти про засідання ТФХН, а також безпосередньо праці вченого.

Особливістю просвітницької діяльності професора І.П. Осипова було те, що вона органічно пов'язувалася з науково-педагогічними інтересами вченого та сприяла популяризації знань, зокрема хімічних, серед широких верств населення, зокрема і серед жіноцтва. Так, поруч із викладанням у Харківському університеті, з 1892 р. він читав публічні лекції з хімії на запроваджених Міністерством фінансів та орієнтованих на пересічних громадян Публічних читаннях із технічних предметів [7, с. 122].

У 1896 р. започатковані вечірні Публічні вищі курси з природознавства та його додатків, що відвідувалися переважно жінками. І. П. Осипов став на цих курсах одним з найбільш дієвих професорів. Пізніше він також читав лекції з хімії на Сільськогосподарських курсах для жінок, на Курсах для робітників та викладав основи хімії у 2-й зуболікарській школі п. Дубовського, де очолював педагогічну раду [7, с. 122].

І.П. Осипов працював професором на обох створених у Харкові вищих курсах для жінок. Так, на Природньо-історичних курсах Товариства взаємодопомоги працюючим жінкам викладав неорганічну хімію, а на Вищих медичних курсах – органічну та аналітичну хімію. Крім цього, вчений неодноразово виступав з публічними лекціями, серед них за

темами «Націоналізм у хімії», «Про хімічну спорідненість», «Про періодичну систему елементів», «Про священну Туринську пелену», «Про метали». Ці лекції супроводжувалися ілюстраціями, дослідями та діапозитивами [2, с. 265, 8, с.8].

Вчений брав участь у низці проектів із позашкільної освіти, зокрема і в діяльності Харківського Товариства грамотності. Протягом семи років І.П. Осипов виконував обов'язки члена комісії народних читань. У 1896 р. обраний головою комітету 1-ї та 3-ї безкоштовних народних читалень-бібліотек, а з 1898 р. по 1901 р. працював у комісії із заснування Народного будинку. Його ім'я вписане в історію Харківської Громадської бібліотеки (нині – Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка), якій вчений надавав дієву підтримку, в тому числі і як член Правління [8, с. 24].

Однією з найважливіших суспільних справ вченого на теренах просвітництва стало створення разом із групою однодумців – членів Південно-Російського товариства технологів Харківського Жіночого Політехнічного Інституту. Цей навчальний заклад, на чолі якого за сумісництвом став І.П. Осипов, розпочав свою діяльність у 1916 р. на базі ХТІ [9, с. 286].

Чи не найяскравішою сторінкою біографії вченого стала його участь у роботі Товариства фізико-хімічних наук при Харківському університеті. У 1872 р. з ініціативи академіка М.М. Бекетова у Харківському університеті заснована секція фізико-хімічних наук Товариства дослідних наук. І.П. Осипов влився до її лав у 1875 р., а починаючи з 1881 р. 10 років виконував обов'язки секретаря. У 1891 р. вченого обрано головою. На цій посаді він беззмінно перебував протягом 27 років, до останніх днів свого життя. Завдяки зусиллям вченого в 1893 р. секція була реорганізована в Товариство [1, 3, с. 59].

Під керівництвом І.П. Осипова Товариство досягло значного розвитку. Воно стало об'єднуючим центром та осередком наукової фізико-хімічної думки не лише в Харкові, але й на території нинішньої України. До складу Товариства увійшли не лише місцеві вчені, а й науковці із інших міст (Києва, Новочеркаська, Риги, Томська). На засіданнях заслуховувалися доповіді та повідомлення про наукові пошуки вчених, які нерідко за своїм рівнем випереджали аналогічні розвідки іноземних колег. Товариство влаштовувало конкурси на наукові роботи, преміювало кращих науковців, сприяло науковому зростанню своїх членів та талановитих студентів, мало власну бібліотеку наукової літератури, у тому числі закордонної [1].

Низка засідань Товариства присвячувалася вшануванню пам'яті видатних вчених А. Лавуаз'є [10], М.В. Ломоносова [11], П.Д. Хрушова [12], В.Ф. Лугініна [13], М.М. Бекетова [14], М.О. Черная [15] та інших.

Товариство реалізовувало чимало практичних завдань, що мали безпосереднє значення для Харкова та промисловості Донбасу. Серед них, наприклад, проведення аналізів води, гасу, вуглів, ґрунтів, продуктів харчування (коров'яче масло, чай, оцет, напої, сало тощо), з метою перевірки їхньої якості [1, с. 246]. У 1914 р., у зв'язку з Першою світовою війною, Товариство за безпосередньою участю І.П. Осипова долучилося до вирішення питань забезпечення фронту медичними препаратами [2, с. 247, 5, с. 15].

Вчений також входив до складу інших, у тому числі – закордонних наукових товариств. У 1880 р. обраний до лав Російського фізико-хімічного товариства. З 1988 р. – член Паризького, а з 1989 р. – Берлінського хімічних товариств [7, р. III, с. 123].

На громадських засадах І.П. Осипов здійснював редагування низки масштабних видань. Зокрема, як член-редактор, входив до складу комісії з видання ювілейних видань Харківського університету та редакційного комітету «Записок Харківського університету». До 100-річного ювілею університету за участю професора підготовлено два збірника, а саме, «Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования. (1805–1905)» [7] та «Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета : (1805–1905 гг.)» [15]. Вчений увійшов до складу комісії зі створення науково-популярного видання «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний», де очолив підготовку напівтому, присвяченого фізиці та хімії [7, с. 9, 16].

Як людина, що пройшла нелегку школу життєвих випробувань, І.П. Осипов всіляко сприяв розвитку мережі товариств взаємодопомоги, зокрема для молоді. Декілька років його обирали головою та членом комітету Товариства допомоги малозабезпеченим студентам Харківського університету та такого ж товариства при Харківському технологічному інституті. Вчений став фундатором та головою Позико-ощадної каси службовців у Харківському університеті. На його рахунок також заснування та керування Першим товариством страхування життя на взаємних засадах [7, р. III, с. 122].

У 1907 р. професор І.П. Осипов відзначив тридцятиріччя своєї науково-педагогічної та громадської діяльності. У зв'язку з цим 1 грудня 1907 р. відбулося урочисте засідання ТФХН, присвячене його вшануванню. Учасники зібрання висловили високу оцінку не лише науковим досягненням, а й багатогранній просвітницькій та громадській діяльності вченого.

Ювіляра у виступах та телеграмах привітали, зокрема, академік М.М. Бекетов, Харківський міський голова О.К. Погорелко, ректор

Харківського університету Д.І. Багалій, професори В.Я. Данілевський, О.П. Грузінцев, Л.Л. Гіршман, попечитель Харківського навчального округу С.О. Раєвський та багато інших відомих осіб та колег вченого. Теплі слова вдячності на адресу І.П. Осипова висловили його учні, студенти, слухачі курсів, представники громадських організацій, кас взаємодопомоги тощо. Тоді ж І.П. Осипова обрано Почесним членом ТФХН [8].

Таким чином, у дослідженні проаналізована та узагальнена багатогранна просвітницька та громадська діяльність яскравого представника вітчизняної наукової еліти, професора-хіміка Івана Павловича Осипова. Така відповідальна світоглядна позиція вченого стала взірцем для майбутніх поколінь науковців.

Список літератури: 1. Андреасов Л.М. Деятельность Физико-химического общества при Харьковском университете (1872–1915) / Л.М. Андреасов // Из истории отечественной химии. Роль ученых Харьковского университета в развитии химической науки. – Х.: Изд.ХГУ, 1952. – С. 225–281. 2. Андреасов Л.М. Жизнь и деятельность профессора И.П. Осипова / Л.М. Андреасов // Труды научно-исследовательского института химии и химического факультета Харьковского государственного университета им. А.М. Горького. – Х.: Изд. ХГУ, 1954. – Т. 11. – С. 261–265. 3. Кузьменко С.Н. И.П. Осипов – ученый и общественник (К 30-летию со дня смерти) / С.Н. Кузьменко // Сообщения о научных трудах членов ВХО им. Д.И. Менделеева. – 1949. – Вып. 3. – С. 59–60. 4. Кузьменко С.Н. Иван Павлович Осипов / С.Н. Кузьменко // Сообщения о научных трудах членов ВХО им. Д.И. Менделеева. – 1951. – Вып. 3. – С. 38–43. 5. Мчедлов-Петросян Н.О. Химия в Харьковском университете / Н.О. Мчедлов-Петросян // Вістник ХНУ. – 2004. – № 626. – Хімія – Вип. 11 (34). – С. 5–34. 6. Мчедлов-Петросян Н.О. Иван Павлович Осипов (к 150-летию со дня рождения) / Н.О. Мчедлов-Петросян // Вістник ХНУ. – 2005. – № 669. – Хімія – Вип. 13 (36). – С. 220–222. 7. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). / Под ред. проф. И.П. Осипова и проф. Д.И. Багалея. – Изд. университета. – Х.: Тип. А. Дарре, 1908. – 248 с. + XI + XIV. 8. XXX-тие научной, педагогической и общественной деятельности профессора И.П. Осипова. [Краткий биографический очерк и торжественное заседание Общества физико-химических наук 1 декабря 1907 г.] / Общество физико-химических наук при Харьковском университете. – Х.: 1910. – 39 с. 9. Камчатний В.Г. Започаткування жіночої політехнічної освіти як один з напрямків діяльності професора І.П. Осипова / В.Г. Камчатний //

Інформаційні технології: наука, техніка, освіта, здоров'я. Тези доповідей XXII Міжнародної науково-практичної конференції Ч.ІІІ (15–17 жовтня 2014 р., Харків).– Х.: НТУ «ХП», 2014. – 330 с. 10. Осипов І.П. Біографія Лавуазьє и значення его в хімії / І.П. Осипов // Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1894 г. – Х.: Тип. А Дарре, 1895. – с. 21. 11. Осипов І.П. Обзор ученой деятельности Д.И. Менделеева. Сообщение о научных заслугах Д.И. Менделеева / І.П. Осипов // Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1907 г. – Х.: Тип. А. Дарре, 1908. – С. 1–5. 12. Отчет о заседании Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете, [посвященном памяти П.Д. Хрущева] № 3 от 27 апреля (10 мая) 1910 г. / Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1910 г. – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – С. 5–6. 13. Отчет о заседании Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете, [посвященном памяти В.Ф. Лугинина] № 1 от 8 февраля (21 февраля) 1912 г. / Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1912 г. – Х.: Типолитография М. Сергеева и К. Гальченко, 1914. – с. 3 14. Отчет о заседании Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете, [посвященном памяти Н.Н. Бекетова] № 5 от 25 апреля (8 мая) 1912 г. / Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1912 г. – Х.: Типолитография М. Сергеева и К. Гальченко, 1914 – С. 15–18. 15. Отчет о заседании Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете, [посвященном памяти Н.А. Черная] № 10 от 20 декабря (2 января) 1912 г. / Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1912 г. – Х.: Типолитография М. Сергеева и К. Гальченко, 1914. – С. 65–73. 16. Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета: (1805–1905 гг.) / Под ред. проф. Д.И. Багалея и проф. И.П. Осипова – Изд. университета. – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911 (обложка-1912). – 282 с. 17. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. – Том 1. Науки физико-математические – 2-й полутом. Физика и химия – Харьковское общество распространения в народе грамотности – М.: Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1912. – 324 с.